

Investigating the Effectiveness of Teaching Spiritual Intelligence based on Quranic Concepts on Attachment to God and the Afterlife of Adolescents in Shiraz

Hassan Golzar^{1*}, Masoumeh Golami², Mohsen Zarei Jaliani³

¹ Ph.D. Student of Theology and Islamic Studies (Quran and Hadith Studies), Islamic Azad University, Kazeroon Branch, Iran

² Master of Quran and Hadith Sciences, Saleh Model Schools Organization, Fars Province, Shiraz, Iran

³ Ph.D. of Theology and Islamic Studies (Quran and Hadith studies), Director of the Department of Theology and Islamic Studies of Azad University, Eghlid Branch, Iran

* **Corresponding author:** hassangol1356@gmail.com

Received: 2024-07-23

Accepted: 2024-10-13

Abstract

The purpose of this research was to investigate the effectiveness of teaching spiritual intelligence based on Quranic concepts on attachment to God and the afterlife of teenagers in Shiraz. The method of this research was semi-experimental with a pre-test-post-test design with a control group. The statistical population of this research consisted of all the male students of the first secondary school in district 6 of Shiraz in the academic year of 2023-2024. Among the statistical population, 30 male students were selected by available sampling and randomly assigned to experimental (15 people) and control (15 people) groups. The spiritual intelligence training intervention based on Quranic concepts was taught to the experimental group for 8 sessions of 60 minutes. In order to collect research data, Beck and MacDonald (2004) attachment to God questionnaire and Ebrahimi and Bahrami (2010) eschatological questionnaire were used. Research data were analyzed using univariate and multivariate analysis of covariance. Findings: The results of the analysis of the research findings showed that teaching spiritual intelligence based on Quranic concepts was effective on teenagers' attachment to God and the afterlife ($p < 0.01$). In other words, the scores of the subjects in the post-test in attachment to God and outlook on the Hereafter have improved significantly. Conclusion: According to the results obtained from this research, it can be suggested that in the education system of the country, a plan should be considered to introduce as many managers, teachers and students as possible to the content of spiritual intelligence based on Quranic concepts.

Keywords: spiritual intelligence, Quranic concepts, attachment to God, afterlife, teenagers

© 2019 Journal of New Approach to Children's Education (JNACE)

This work is published under CC BY-NC 4.0 license.

© 2022 The Authors.

How to Cite This Article: Golzar. H, et al. (2025). Investigating the Effectiveness of Teaching Spiritual Intelligence Based on Quranic Concepts on Attachment to God and the Afterlife of Adolescents in Shiraz . *JNACE*, 7(1): 78-89.

بررسی اثر بخشی آموزش هوش معنوی بر مبنای مفاهیم قرآنی بر دل‌بستگی به خدا و آخرت‌نگری نوجوانان شهر شیراز

حسن گلزار^{۱*}، معصومه غلامی^۲، محسن زارعی جلیانی^۳

^۱ دانشجوی دکترای الهیات و معارف اسلامی، علوم قرآن و حدیث، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد کازرون، ایران

^۲ کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث، سازمان مدارس الگوی صالح استان فارس، شیراز، ایران

^۳ دکترای الهیات و معارف اسلامی، علوم قرآن و حدیث، رییس دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اقلید، ایران

* نویسنده مسئول: hassangol1356@gmail.com

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۳/۰۷/۲۲

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۰۵/۰۲

چکیده

هدف از این پژوهش بررسی اثر بخشی آموزش هوش معنوی بر مبنای مفاهیم قرآنی بر دل‌بستگی به خدا و آخرت‌نگری نوجوانان شهر شیراز بود. روش این پژوهش نیمه‌آزمایشی با طرح پیش‌آزمون - پس‌آزمون با گروه کنترل بود. جامعه آماری این پژوهش عبارت بود از تمامی دانش‌آموزان پسر دوره متوسطه اول منطقه ۶ شهر شیراز در سال تحصیلی ۱۴۰۳-۱۴۰۲. از میان جامعه آماری تعداد ۳۰ دانش‌آموزان پسر به شیوه نمونه‌گیری در دسترس انتخاب و به صورت تصادفی در دو گروه آزمایش (۱۵ نفر) و کنترل (۱۵ نفر) گمارش شدند. مداخله آموزش هوش معنوی بر مبنای مفاهیم قرآنی به گروه آزمایش به مدت ۸ جلسه ۶۰ دقیقه‌ای آموزش داده شد. به منظور جمع‌آوری داده‌های پژوهش از پرسشنامه دل‌بستگی به خدا بک و مک دونالد (۲۰۰۴) و پرسشنامه آخرت‌نگری ابراهیمی و بهرامی (۱۳۹۰) استفاده شد. داده‌های پژوهش با استفاده از روش تحلیل کوواریانس تک متغیره و چند متغیره مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. یافته‌ها: نتایج تجزیه و تحلیل یافته‌های پژوهش نشان داد که آموزش هوش معنوی بر مبنای مفاهیم قرآنی بر دل‌بستگی به خدا و آخرت‌نگری نوجوانان اثربخش بوده است ($P > 0.01$). به عبارت دیگر نمرات آزمودنی‌ها در پس‌آزمون در دل‌بستگی به خدا و آخرت‌نگری بهبود معناداری داشته است. نتیجه‌گیری: با توجه به نتایج بدست آمده از این پژوهش می‌توان می‌توان پیشنهاد کرد که در سیستم آموزشی کشور طرحی برای آشنایی هر چه بیشتر مدیران، معلمان و دانش‌آموزان با محتوای هوش معنوی مبتنی بر مبنای مفاهیم قرآنی در نظر گرفته شود تا موضوع تعلیم و تربیت بر مبنای مفاهیم قرآنی در آنان درونی شود.

واژگان کلیدی: هوش معنوی، مفاهیم قرآنی، دل‌بستگی به خدا، آخرت‌نگری، نوجوانان

تمامی حقوق نشر برای فصلنامه رویکردی نو بر آموزش کودکان محفوظ است.

شیوه استناد به این مقاله: گلزار، حسن؛ غلامی، معصومه؛ زارعی جلیانی، محسن. (۱۴۰۴). بررسی اثر بخشی آموزش هوش معنوی بر مبنای مفاهیم قرآنی بر دل‌بستگی به خدا و آخرت‌نگری نوجوانان شهر شیراز. فصلنامه رویکردی نو بر آموزش کودکان، ۷(۱): ۷۸-۸۹.

Janssen, Boomsma, Hulshoff Pol, & Schnack, (2021). دوره نوجوانی به‌عنوان یک مرحله مهم در رشد و تکامل انسان، همراه با تغییرات فیزیولوژیکی، رفتاری و روانشناختی غیرقابل انکاری است و چالش‌هایی نظیر هویت‌یابی، تغییرات

مقدمه

دوران نوجوانی از دوره‌های پراهمیت فرآیند رشد روانی، جسمانی و اجتماعی آدمی محسوب می‌شود چراکه قدم گذاردن به این دوره معمولاً با بلوغ آغاز می‌شود (Brouwer, Schutte,)

آن به شمار می‌آید، و ادیان بدون آن به مکتب‌هایی مادی و ساخته ذهن بشر تبدیل خواهند شد. بنابراین قوام دین به مبدأ و معاد است، و از این رو هیچ آیین آسمانی و الهی را نمی‌باید که دعوت به زندگی اخروی، برانگیخته شدن انسان پس از مرگ و برپایی حساب و کیفر و پاداش در آن نباشد، حتی اگر تحریف شده باشد (برهمن و موسیوند، ۱۴۰۰). آخرت‌نگری^۲ یا داشتن اعتقاد به جهان بعد از مرگ یکی از ابعاد مهم کیفیت زندگی اسلامی است (توان، ۱۴۰۳). آخرت‌گرایی یا آخرت‌نگری مفهوم و کیفیتی است که در پی عقیده و ایمان به آخرت و زندگی جاوید مطرح می‌شود و به معنی داشتن بینش و شناخت نسبت به وجود جهانی ماورای دنیای مادی است (Garba & Yakubu, 2022). تأکید بر آخرت به معنی نفی دنیا نیست، بلکه قرار دادن امکانات دنیوی در خدمت دستیابی به اهداف اخروی و نیل به سعادت حقیقی است (Zheng, Jin, Shi, Duan, Wang & Yu, 2018). در اهمیت متغیر آخرت‌نگری برای دانش‌آموزان نتایج پژوهش جلیلی‌کیا و ثابت ایمانی (۱۳۹۹) نشان داد که بین متغیر آخرت‌نگری با سلامت روان رابطه مثبت و معناداری وجود دارد.

معنویت یکی از نیازهای درونی انسان است که برخی از صاحب‌نظران، آن را لازمه رشد انسان در سایر زمینه‌های شناختی، اخلاقی، عاطفی و تلاش مداوم انسان برای پاسخ دادن به چراهای زندگی می‌دانند (مقیم فیروزآباد و رضایی، ۱۴۰۲). بی‌تردید این امر در میان نوجوانان از اهمیت بیشتری برخوردار است. از این رو تربیت معنوی نوجوانان باید از آغاز حیات آنان مدنظر گرفته شود؛ چرا که در سنین نوجوانی آن‌ها می‌خواهند هویت شخصی پیدا کنند، کم‌کم از والدین خود جدایی بیشتری پیدا می‌کنند و وابستگی کمتری می‌یابند و همین امر باعث می‌شود هدایت و میزان برخورداری آن‌ها از باورهای معنوی ویژگی خاصی پیدا کند؛ به گونه‌ای که میزان آشنایی با باورهای معنوی و نگرش به آن می‌تواند نشاط و شادابی را برای دانش‌آموزان به ارمغان آورد (تاوان، ۱۴۰۳). آموزش مفاهیم معنوی باتوجه به کشورهای، فرهنگ‌ها، دین و مذاهب مختلف، تعریف‌ها و جلوه‌های متفاوتی پیدا کرده است (ره‌دار و باقرپور، ۱۴۰۲). آموزش هوش معنوی سبب هدفمند شدن زندگی می‌شود و ارتباط مستقیمی با تمام جنبه‌های زندگی دارد و همه امور مربوط به زندگی انسان را به غایت متصل نموده و به سوی زندگی ارزشمند هدایت می‌کند و با تقویت اعتقادات دینی موجب تثبیت صفات نیک شده و فرد را به سوی پیشرفت و کمال سوق می‌دهد و زیربنای باورها و عقاید فرد را می‌سازد (انور و همکاران، ۱۳۹۹). هوش معنوی^۳ عبارت است از میزان استعداد یک فرد برای درک بعد غیرمادی انسان و میزان توانایی او در درک

خلقی، فشارهای اجتماعی در این دوره به وجود می‌آیند که می‌تواند بر روی روان‌شناختی نوجوانان تاثیرگذار باشد (پارسائی و خواجوی، ۱۴۰۲). بر همین اساس، نوجوانی، یکی از چالش‌برانگیزترین، تنش‌زاترین، حساس‌ترین و درعین حال مشکل‌سازترین دوران زندگی هم برای نوجوانان و هم برای والدین، معلمان، مدارس و متخصصان سلامت جامعه است (Tomova & et al, 2021).

یکی از متغیرهای روان‌شناختی که جایگاه ویژه‌ای در روانشناسی دینی به خود اختصاص داده و در دوره نوجوانی از اهمیت اساسی برخوردار است، دلبستگی به خداوند^۱ است (De Brito Sena, Damiano, Lucchetti, Peres, 2021). دلبستگی به خدا تحت عنوان ارتباط و گرایش عاطفی فرد به خداوند تعریف شده است. در این تعلق خاطر، خداوند به عنوان پایگاه امنی شناخته می‌شود که در همه شرایط می‌توان او را جستجو کرد (سبحانی و امیدوار، ۱۴۰۱).

(Kirkpatrick & Shaver, 1990) از نخستین نظریه‌پردازان در زمینه دلبستگی به خدا هستند که معتقدند دلبستگی به مراقب اولیه در دوران کودکی با گذشت زمان و در چهارچوب نظام‌های دیگر همانند دلبستگی به خدا و وطن ادامه می‌یابد. به اعتقاد وی می‌توان از نظریه دلبستگی برای مطالعه و شناسایی رفتارهای مذهبی و شناخت کیفیت اعتقادات مذهبی نیز استفاده کرد. وی چهار ملاک برای تکیه‌گاه دلبستگی بر می‌شمارد که از این میان دو ملاک درباره خداوند صدق می‌کند. یکی اینکه خدا منبع و مبنای امنیت برای افراد است در هنگامی که دچار استرس و آشفتگی روانی می‌شوند و دیگر اینکه خدا منبع حمایت‌کننده و مطمئن برای کشف و جستجو در محیط اطراف است. بنابراین، می‌توان خداوند را تکیه‌گاه دلبستگی به حساب آورد و پذیرفت؛ زیرا همان ویژگی‌هایی را که سایر تکیه‌گاه‌های دلبستگی دارند، او نیز دارد. بر این اساس به نظر می‌رسد از دیدگاه روان‌شناسی می‌توان خدا را موضوع دلبستگی در نظر گرفت که به انسان آرامش و ایمنی می‌بخشد و سبب می‌شود بتواند موقعیت‌های مهار نشدنی را در اختیار خود درآورد (Miner, Dowson & Malone, 2018). در همین رابطه رحیمی‌نژاد، نصرتی و قیومتی نایینی (۱۴۰۱) در پژوهشی نشان دادند که دلبستگی به خدا با بهزیستی اجتماعی و هیجانی نوجوانان رابطه معناداری دارد.

ترس از مرگ یکی از ترس‌های آزاردهنده است که در طول زندگی کم و بیش با انسان همراه است. شاید به همین دلیل است که برخی روان‌شناسان در تلاشند تا این ترس را از بین برده و احساس آرامش را جایگزین آن نمایند (ابراهیمی و بهرامی احسان، ۱۳۹۰). اعتقاد به آخرت در هر آیینی که پیوندی با آسمان دارد، یک عنصر اساسی است و به منزله ستون فقرات

هستند تا بتوانند دانش‌آموزانی مناسب با تراز جمهوری اسلامی ایران باشند. آموزش هوش معنوی به این دانش‌آموزان می‌تواند در بعد مذهبی اثربخش باشد. با توجه به اینکه دلبستگی به خدا و آخرت‌نگری نقش به‌سزایی در سلامت روان دانش‌آموزان دارد، این پژوهش به دنبال پاسخگویی به این سؤال است: آیا آموزش هوش معنوی بر دلبستگی به خدا نوجوانان شهر شیراز اثربخش است؟

آیا آموزش هوش معنوی بر آخرت‌نگری نوجوانان شهر شیراز اثربخش است؟.

روش پژوهش

روش پژوهش حاضر به صورت مداخله‌ای و نیمه‌آزمایشی با طرح پیش‌آزمون- پس‌آزمون با گروه آزمایش و کنترل بود. جامعه آماری پژوهش عبارت بود از تمامی دانش‌آموزان پسر دوره متوسطه اول منطقه ۶ شهر شیراز در سال تحصیلی ۱۴۰۳-۱۴۰۲. از میان جامعه آماری تعداد ۳۰ دانش‌آموزان پسر که نمره - آن‌ها پایین‌تر از نقطه برش بود، به شیوه نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای و به صورت تصادفی در دو گروه آزمایش (۱۵ نفر) و کنترل (۱۵ نفر) گمارش شدند. ابتدا از نمونه آماری پژوهش در متغیرهای دلبستگی به خدا و آخرت‌نگری پیش‌آزمون بعمل آمد سپس مداخله آموزش هوش معنوی به گروه آزمایش به مدت ۸ جلسه ۶۰ دقیقه‌ای آموزش داده شد. ملاک‌های ورود به پژوهش عبارت بود از: شرکت داوطلبانه در پژوهش، دانش‌آموز پسر پایه هفتم، هشتم و نهم دوره متوسطه اول، کسب حد نصاب نمره دلبستگی به خدا و آخرت‌نگری و ملاک‌های خروج شامل: عدم تکمیل پرسشنامه‌های پژوهش، غیبت بیش از دو جلسه در جریان آموزش و عدم همکاری با اعضای گروه بود. لازم به ذکر است که در ابتدا قبل از هدایت به سوالات پرسشنامه، به پاسخ‌دهندگان درباره هدف پژوهش، محتوای پرسشنامه و همچنین رعایت اصول اخلاقی نظیر محرمانه بودن اطلاعات کسب شده، رضایت آگاهانه و عدم انتشار اطلاعات شرکت‌کنندگان به دیگران آگاهی لازم داده شد و در صورت موافقت آنان سوالات پرسشنامه در اختیار آن‌ها قرار گرفت.

ابزارهای پژوهش

پرسشنامه دلبستگی به خدا: این مقیاس یک مقیاس ۲۸ گویه‌ای است که توسط Beck & McDonald. (2004) به منظور سنجش علاقه‌مندی افراد به خدا ساختند و علیایی، سامانی و فانی (۱۳۹۰)، آن را برای استفاده در ایران بازطراحی و به صورت یک مقیاس ۲۴ گویه‌ای درآورده‌اند. این مقیاس دارای ۴ خرده مقیاس ارتباط با خدا (سوالات ۱ تا ۸)، توکل (سوالات ۹ تا ۱۳)،

باورهایش و شامل توانایی حفظ تعادل فکری و آرامش درونی هدایت شناختی انسان و داشتن عملکردی همراه با بصیرت و مهربانی است (Rabow, & Knish, 2015). مرور پیشینه پژوهش‌های انجام گرفته رابطه مثبت میان هوش معنوی و آموزش آن بر بسیاری از متغیرهایی روان‌شناختی نشان می‌دهد. از جمله برات‌پور و نادری (۱۴۰۲) در پژوهشی نشان دادند که بین هوش اخلاقی و هوش معنوی با دلبستگی به خدا رابطه مستقیم معناداری وجود دارد. در پژوهشی عطائی، جاجرمی و مهدیان (۱۳۹۸) به این نتیجه دست یافتند که بین هوش معنوی و دلبستگی ادراک شده و حمایت‌های اجتماعی با دلبستگی به خدا رابطه معناداری وجود دارد. اعتمادی و جعفری هرنندی (۱۳۹۹) در مطالعه‌ای یافتند که آموزش هوش معنوی سبب افزایش مسئولیت‌پذیری در تمامی مؤلفه‌های آن به‌جز قانون-مندی در دانش‌آموزان دختر دوره متوسطه اول شهر قم می‌شود. پژوهش جارچی، حبیبی، منظری توکلی و هاشمی زاده (۱۳۹۶) حاکی از اثربخشی آموزش معنی‌درمانی گروهی بر جهت‌گیری مذهبی و سلامت روان دانش‌آموزان بود. عسگری، حیدری و عسگری (۱۳۹۴) در پژوهشی نشان دادند که بین متغیرهای هوش معنوی و جهت‌گیری مذهبی با بهزیستی روانشناختی و اضطراب وجود دارد. در پژوهشی Noroozi & Mohebbi (2023) نشان داد که بین جهت‌گیری مذهبی و هوش معنوی با ابعاد سلامت عمومی زنان مبتلا به سرطان رابطه معناداری وجود دارد.

Midi, Cosmas & Sinik (2019) در پژوهشی به این نتیجه دست یافتند که آموزش هوش معنوی بر پیشرفت تحصیلی و بهزیستی روان‌شناختی آزمودنی‌ها اثربخش است. Ghorbani, Montazer, Shafiee Rayhani, Mardani & Javadi (2024) در پژوهشی به این نتیجه دست یافتند که دلبستگی به خدا در رابطه بین راهبردهای سازگاری مذهبی و اضطراب مرگ بزرگسالان نقش میانجی را ایفا می‌کند. با این وجود تاکنون در پژوهشی به اثربخشی آموزش هوش معنوی مبتنی بر مفاهیم قرآنی بر دلبستگی به خدا و آخرت‌نگری نوجوانان پرداخته نشده است.

با عنایت به مباحث مطرح شده فوق، اثر مهم دین در آرامش روانی، بهداشت و سلامت روانی و همچنین نقش آن در کاهش و بهبود بیماری‌های روانی و ناهنجاری‌های اجتماعی باعث شده است که مطالعات حوزه دین و روان‌شناسی در ابعاد مختلف رشد چشمگیری داشته باشد (توان و سلیمانی‌فرد، ۱۴۰۱). از آنجا که دانش‌آموزان نوجوان قرار است آینده‌سازان این کشور باشند و نقش بسیار پررنگی را در سازندگی و تحول جامعه داشته باشند، نیازمند آموزش ویژه در زمینه مبانی تعلیم و تربیت اسلامی

۰/۶۷ گزارش شده است. برآورد اعتبار این آزمون از طریق دو نیمه کردن بررسی گردید که همستگی دو بخش ۰/۸۶ به دست آمد که حاکی از اعتبار آن است. در پژوهش حاضر میزان آلفای کرونباخ به دست آمده برای کل پرسشنامه برابر با ۰/۷۶ بود.

شیوه اجرا

به منظور اجرای پژوهش ابتدا به آموزش و پرورش شهر شیراز مراجعه شد، پس از ذکر اهداف پژوهش و کسب مجوزهای لازم جهت اجرای پژوهش، لیستی از مناطق آموزشی در اختیار پژوهشگران قرار گرفت. در ادامه از میان مناطق آموزشی، منطقه ۶ انتخاب شد. از میان مدارس منطقه ۶ تعداد ۳ مدرسه پسرانه دوره متوسطه اول به شیوه نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای انتخاب و از میان این مدارس تعداد ۹ کلاس (پایه هفتم، هشتم، نهم) انتخاب شد. پس از انتخاب کلاس‌های آموزشی و ضمن جلب رضایت از دانش‌آموزان مایل به شرکت در پژوهش، پرسشنامه‌های دلبستگی به خدا و آخرت‌نگری به‌عنوان پیش‌آزمون در اختیار آنان قرار داده شد. پس از پاسخگویی به پرسشنامه‌ها و تحلیل هر یک، تعداد ۳۰ دانش‌آموز که نمره‌ای پایین‌تر از نقطه برش گرفته بودند انتخاب و به شیوه تصادفی در دو گروه آزمایش (۱۵ نفر) و گواه (۱۵ نفر) گمارش شدند. گروه آزمایش طی ۸ جلسه ۶۰ دقیقه‌ای به مدت دو ماه تحت آموزش هوش معنوی قرار گرفتند. پس از آموزش مجدداً پرسشنامه‌های پژوهش جهت سنجش پس‌آزمون در اختیار آزمودنی‌ها قرار گرفت. در نهایت پاسخ‌های افراد مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند.

برنامه مداخله: این مداخله با اهدافی نظیر آشنایی با هوش معنوی و مولفه‌های آن، در ۸ جلسه ۶۰ دقیقه‌ای و هر هفته یک جلسه به مدت دو ماه با حضور در مدرسه انجام شد. خلاصه جلسات و شرح هر کدام در جدول زیر ذکر شده است:

اعتماد در برابر عدم اعتماد (سؤالات ۱۴ تا ۱۸) و توجه به خدا (سؤالات ۱۹ تا ۲۴) است. هر یک از سؤالات این آزمون توصیف کوتاهی از چگونگی رابطه دلبستگی فرد نسبت به خدا ارائه می‌کند. آزمودنی درجه تطابق هر جمله را با حالات و تجربیات خود در رابطه با خدا، روی یک مقیاس ۵ درجه‌ای لیکرت که از کاملاً مخالفم (۱) تا کاملاً موافقم (۵) درجه‌بندی شده است، مشخص می‌کند. در تحقیقات انجام شده روایی پرسشنامه مذکور با پرسشنامه عزت نفس (Cooper Smith (1967) مورد بررسی قرار گرفت و روایی آن تأیید شد و پایایی آن به شیوه باز آزمایی برای پرسشنامه مذکور عدد ۰/۵۸ حاصل شد، پایایی زیرمقیاس‌های پرسشنامه مذکور برای عوامل؛ توجه به خدا ۰/۶۴، اعتماد در مقابل عدم اعتماد ۰/۶۳، توکل ۰/۱۲ و ارتباط با خدا ۰/۸۰ گزارش شده است. آلفای کرونباخ برای این پرسشنامه در این پژوهش برای کل پرسشنامه ۰/۷۲ به دست آمده است و برای خرده مقیاس‌های توجه به خدا ۰/۷۵، اعتماد در مقابل عدم اعتماد ۰/۷۰، توکل ۰/۷۱ و ارتباط با خدا ۰/۸۰ به دست آمد.

پرسشنامه آخرت‌نگری: این پرسشنامه توسط ابراهیمی و بهرامی احسان در سال (۱۳۹۰) به منظور سنجش باور به آخرت‌نگری تهیه و تدوین شده است. پرسشنامه آخرت‌نگری ۴۴ سوال دارد که با استفاده از منابع اسلامی تهیه شده است. این پرسشنامه از پنج خرده مقیاس تشکیل یافته که عبارت‌اند از: خرده مقیاس تکلیف‌گریزی (۱۰ سوال)، آمادگی (۸ سال)، آخرت محوری (۱۲ سوال)، تعالی (۷ سوال) و لذت‌جویی (۷ سوال). این آزمون از یک مقیاس پنج درجه‌ای از کاملاً موافقم تا کاملاً مخالفم تشکیل شده است. برای نمره گذاری این مقیاس ابتدا به هر عبارت که نشانه‌ای از درجه بندی فرد درباره خودش هست یک نمره ۰ تا ۴ تعلق می‌گیرد. آلفای کرونباخ کل پرسشنامه ۰/۸۵ و خرده مقیاس‌های تکلیف‌گریزی ۰/۵۲، آمادگی ۰/۷۲، آخرت محوری ۰/۹۷، تعالی ۰/۶۵ و لذت‌جویی

جدول ۱: بسته آموزشی شامل جلسات آموزشی مداخله هوش معنوی (منصوری و حسینی فر، ۱۳۹۹)

جلسات	اهداف	محتوا
۱	اجرای پیش‌آزمون و آشنایی با مشارکت کنندگان و تمارین اولیه.	اجرای پیش‌آزمون، آشنایی اعضا با همدیگر، آشنایی اعضا با ساختار کلی جلسات، تعریف و تبیین هوش معنوی و مؤلفه‌های آن، آگاه شدن از استرس‌ها و پاسخ‌های استرس، آموزش تن آرامی عضلانی و تنفس آرامی.
۲	تبیین اهمیت و ضرورت توجه به معنویت و هوش معنوی.	فواید هوش معنوی و مؤلفه‌های آن در بهتر کردن تعاملات روزمره، تمرین تن آرامیدگی و تنفس آرامی بر روی دانش‌آموزان.
۳	انجام تمارین مبتنی بر مداخله آموزش هوش معنوی و تسلط دانش‌آموزان به تمرین تصویرسازی.	تشریح ارتباط میان افکار و مشکلات روان‌شناختی، آموزش تمرین تصویرسازی ذهنی به شرکت‌کنندگان، آموزش تمرین ورود دانش‌آموزان به حالت‌های معنوی در هوشیاری، تمرین تن آرامی عضلانی و تنفس آرامی.
۴	تسلط دانش‌آموزان به تلفیق تقدس و معنویت در روتین روزانه.	آموزش انواع سبک‌های مقابله‌ای کارآمد، آموزش توانایی آراستن فعالیت‌های روزانه با احساسی از تقدس، تمرین آرامیدگی عضلانی.

جلسات	اهداف	محتوا
۵	دستیابی دانش آموزان به مهارت‌های تصویرسازی ذهنی و خودالقایی و به کارگیری منابع معنوی در فعالیت‌های روزمره و مشکلات.	آموزش پاسخ‌های مقابله‌ای مؤثر، آموزش و تمرین تصویرسازی ذهنی و خودالقایی، آموزش توانایی استفاده از منابع معنوی در جهت حل مسائل زندگی روزمره، تمرین آرامیدگی عضلانی و تنفس آرامی.
۶	تسلط بر روش‌های مدیریت خشم و رفتارهای مبتنی بر معنویت.	آموزش روش‌های مدیریت خشم و استرس، آموزش شرکت‌کنندگان به توانایی استفاده از رفتارهای فضیلت‌مآبانه (بخشش، سپاسگزاری و فزونی)، تمرین آرامیدگی عضلانی و تنفس آرامی.
۷	توانمندسازی دانش آموزان در ابراز وجود و جرأت ورزی و برقراری روابط بین فردی سالم.	آموزش جرأت ورزی، روابط میان فردی مثبت، خودمختاری، آموزش و تمرین استفاده از رفتارهای فضیلت‌مآبانه در زندگی روزمره، تمرین آرامیدگی و تنفس آرامی.
۸	تسلط بر مدیریت خشم؛ تمرین و مرور فعالیت‌های جلسات پیشین و اجرای پس‌آزمون.	آموزش و تمرین دادن به شرکت‌کنندگان در برنامه مدیریت شخصی و تسلط بر محیط، جمع‌بندی از جلسات آموزشی قبل و جلسه آخر، گرفتن پس‌آزمون و سپاسگزاری از شرکت‌کنندگان در جلسات آموزشی، گرفتن پس‌آزمون از شرکت‌کنندگان.

یافته‌ها

متوسط تا خوب بودند، سطح تحصیلات والدین بین سطح دیپلم تا فوق لیسانس بود همچنین تمام شرکت‌کنندگان در پژوهش در کنار خانواده خود زندگی می‌کردند. در ادامه اطلاعات مربوط به میانگین و انحراف معیار متغیرهای پژوهش در قالب جدول ۲ ارائه می‌شود:

اطلاعات جمعیت شناختی شرکت‌کنندگان پژوهش به این صورت بود که از بین دانش‌آموزان پسر متوسطه اول منطقه ۶ شهر شیراز ۳۰ نفر از آن‌ها به عنوان نمونه پژوهش انتخاب شدند و در دو گروه آزمایش (۱۵ نفر) و کنترل (۱۵ نفر) جایگزین شدند شرکت‌کنندگان از نظر وضعیت اقتصادی بین

جدول ۲: میانگین و انحراف معیار متغیرهای پژوهش در مرحله پیش‌آزمون و پس‌آزمون در دو گروه آزمایش و کنترل

پس‌آزمون		پیش‌آزمون		مرحله		
SD	M	SD	M	N	عضویت گروهی	متغیر
۵/۵۰	۳۵/۴۰	۶/۷۵	۲۹/۳۳	۱۵	آزمایش	ارتباط با خدا
۸/۳۶	۳۲/۰۱	۸/۱۸	۳۱/۵۳	۱۵	کنترل	
۳/۱۹	۲۱/۷۳	۲/۱۳	۱۵/۴۰	۱۵	آزمایش	توکل
۲/۲۸	۱۵/۹۳	۲/۳۵	۱۵/۵۳	۱۵	کنترل	
۳/۲۷	۲۲/۸۰	۲/۵۸	۱۵/۳۳	۱۵	آزمایش	اعتماد در برابر عدم اعتماد
۳/۴۵	۱۷/۰۶	۲/۳۱	۱۵/۷۳	۱۵	کنترل	
۲/۹۱	۲۳/۰۶	۲/۵۰	۱۵/۴۶	۱۵	آزمایش	توجه به خدا
۳/۸۵	۱۸/۰۱	۲/۳۹	۱۶/۰۲	۱۵	کنترل	
۱۰/۹۶	۱۰۳/۰۱	۱۰/۸۱	۷۵/۵۳	۱۵	آزمایش	دلبستگی به خدا
۱۲/۴۰	۸۳/۰۱	۱۱/۳۹	۷۸/۸۰	۱۵	کنترل	
۷/۵۹	۳۰/۲۶	۸/۳۲	۲۵/۲۰	۱۵	آزمایش	تکلیف‌گریزی
۷/۵۲	۲۷/۸۶	۸/۱۵	۲۵/۸۰	۱۵	کنترل	
۳/۶۸	۳۰/۰۱	۴/۲۸	۲۰/۹۳	۱۵	آزمایش	آمدگی
۴/۶۶۶	۲۱/۸۰	۴/۵۷	۲۱/۶۰	۱۵	کنترل	
۳/۷۳	۲۹/۶۰	۳/۳۲	۲۵/۲۶	۱۵	آزمایش	آخرت‌محوری
۳/۳۳	۲۶/۸۶	۳/۶۰	۲۶/۱۳	۱۵	کنترل	
۳/۵۸	۲۳/۶۰	۴/۱۷	۱۷/۰۱	۱۵	آزمایش	تعالی
۴/۳۶	۱۷/۹۳	۴/۵۴	۱۷/۶۶	۱۵	کنترل	
۳/۳۷	۲۴/۶۶	۴/۲۷	۱۹/۶۰	۱۵	آزمایش	لذت‌جویی

پس آزمون		پیش آزمون		مرحله		
۵/۳۰	۲۱/۸۰	۴/۶۹	۲۰/۷۳	۱۵	کنترل	آخرت نگری
۱۱/۷۹	۱۳۸/۱۳	۱۴/۶۴	۱۰۸/۰۱	۱۵	آزمایش	
۱۴/۹۱	۱۱۶/۲۶	۱۶/۰۶	۱۱۱/۹۳	۱۵	کنترل	

که نشان دهنده‌ی این است که این مفروضه‌ها در پژوهش حاضر اعمال گردیده است. با توجه به اینکه سطح معناداری برای مفروضه های ذکر شده ($p > 0.05$) می توان نتیجه گرفت که داده ها از پیش فرض های تحلیل کواریانس تخطی نمی کنند و استفاده از تحلیل کواریانس چند متغیره و تک متغیره برای تحلیل داده ها بلامانع است. در ادامه ابتدا به منظور بررسی تاثیر کلی آموزش هوش معنوی بر دلبستگی به خدا نوجوانان شهر شیراز از آزمون تحلیل کواریانس چند متغیره استفاده شد که نتایج آن در قالب جدول شماره ۳ ارائه می‌شود.

همان طور که در جدول ۲ مشاهده می‌کنید میانگین و انحراف معیار متغیرها و زیر مولفه‌های آن‌ها بر حسب مرحله و عضویت گروهی گزارش شده‌است. کاربرد آزمون F به عنوان یک آزمون پارامتریک، تابع رعایت برخی پیش فرض‌های آماری است. این پیش فرض‌ها شامل: ۱. فاصله‌ای یا نسبی بودن مقیاس اندازه‌گیری متغیرهای وابسته ۲. نمونه‌گیری یا گمارش تصادفی آزمودنی‌ها ۳. توزیع نرمال نمرات متغیرهای وابسته ۴. همسانی واریانس‌های متغیر وابسته ۵. تساوی یا تناسب حجم نمونه‌ها ۶. همگنی شیب رگرسیون می-باشد. لازم به ذکر است که سطح معناداری برای مفروضه همگنی شیب رگرسیون، نرمال بودن داده ها و همگنی واریانس ($p > 0.05$)

جدول ۳: نتایج تحلیل کواریانس چند متغیره، متغیر دلبستگی به خدا در مرحله پس آزمون

مرحله	اثر	ارزش	F	df فرضیه	df خطا	معنی داری	اندازه اثر
	پیلایی	۰/۵۷	۹/۳۴	۳	۲۱	۰/۰۰۱	۰/۵۷
	لامبدای ویلکز	۰/۴۲	۹/۳۴	۳	۲۱	۰/۰۰۱	۰/۵۷
	هلنتینگ	۱/۳۳	۹/۳۴	۳	۲۱	۰/۰۰۱	۰/۵۷
	بزرگترین ریشه روی	۱/۳۳	۹/۳۴	۳	۲۱	۰/۰۰۱	۰/۵۷

تاثیر مثبت و معناداری دارد و بین دو گروه تفاوت معنی‌داری وجود دارد. به منظور تعیین این‌که در کدام یک از خرده مقیاس ها تفاوت معنادار است از آزمون تحلیل کواریانس تک متغیره استفاده شد که نتایج آن در قالب جدول ۴ ارائه می‌شود.

همان طوری که در جدول ۳ مشاهده می‌شود پس از خارج کردن اثر پیش آزمون و سایر متغیرهای کنترل، به روش تحلیل کواریانس چند متغیره، اثر معنی‌داری برای عامل عضویت گروهی وجود دارد. این اثر چند متغیره نشان می‌دهد که آموزش هوش معنوی بر دلبستگی به خدا نوجوانان منطقه ۶ شهر شیراز

جدول ۴: نتایج تحلیل کواریانس تک متغیره برای بررسی تأثیر مداخله متغیر دلبستگی به خدا در آزمودنی‌های گروه‌های آزمایش و کنترل در مرحله پس آزمون

منبع تغییر	متغیر وابسته	SS	Df	MS	F	P	Eta
گروه	ارتباط با خدا	۲۴/۱۳	۱	۲۴/۱۳	۱۴/۱۱	۰/۰۰۱	۰/۳۸
	توکل	۵/۷۸	۱	۵/۷۸	۲/۵۳	۰/۰۰۱	۰/۴۲
	اعتماد در برابر عدم اعتماد	۱۰/۱۵	۱	۱۰/۱۵	۹/۲۱	۰/۰۰۱	۰/۴۰
	توجه به خدا	۱۷/۰۷	۱	۱۷/۰۷	۱۴/۰۵	۰/۰۰۱	۰/۴۸

متوسطه اول منطقه ۶ شهر شیراز می‌شود. در ادامه ابتدا به منظور بررسی تاثیر کلی آموزش هوش معنوی بر آخرت نگری نوجوانان شهر شیراز از آزمون تحلیل کواریانس چند متغیره استفاده شد که نتایج آن در قالب جدول شماره ۵ ارائه می‌شود.

با توجه به نتایج جدول ۴، با کنترل نمرات پیش آزمون بین گروه‌های آزمایش و کنترل در متغیرهای وابسته پژوهش در مرحله پس آزمون تفاوت معنادار وجود دارد ($P < 0.001$). بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که آموزش هوش معنوی منجر به افزایش خرده مولفه های دلبستگی به خدا در دانش‌آموزان پسر

جدول ۵: نتایج تحلیل کوواریانس چند متغیره، متغیر آخرت نگرى پژوهش در مرحله پس ازآزمون

مرحله	اثر	ارزش	F	df فرضیه	df خطا	معنی داری	اندازه اثر
	پیلایی	۰/۹۴	۶۸/۳۸	۵	۱۹	۰/۰۰۱	۰/۶۴
	لامبدای ویلکز	۰/۰۵	۶۸/۳۸	۵	۱۹	۰/۰۰۱	۰/۶۴
	هلتنینگ	۱۸/۲۵	۶۸/۳۸	۵	۱۹	۰/۰۰۱	۰/۶۴
	بزرگترین ریشه روی	۱۸/۲۵	۶۸/۳۸	۵	۱۹	۰/۰۰۱	۰/۶۴

تأثیر مثبت و معناداری دارد و بین دو گروه تفاوت معنی‌داری وجود دارد. به منظور تعیین این‌که در کدام یک از خرده مقیاس‌ها تفاوت معنادار است از آزمون تحلیل کوواریانس تک متغیره استفاده شد که نتایج آن در قالب جدول ۶ ارائه می‌شود.

همان‌طوری که در جدول ۵ مشاهده می‌شود پس از خارج کردن اثر پیش‌آزمون و سایر متغیرهای کنترل، به روش تحلیل کوواریانس چند متغیره، اثر معنی‌داری برای عامل عضویت گروهی وجود دارد. این اثر چند متغیره نشان می‌دهد که آموزش هوش معنوی بر آخرت نگرى نوجوانان منطقه ۶ شهر شیراز

جدول ۶: نتایج تحلیل کوواریانس تک متغیره برای بررسی تأثیر مداخله متغیر آخرت نگرى در آزمودنی‌های گروه‌های آزمایش و کنترل در مرحله پس ازآزمون

منبع تغییر	متغیر وابسته	SS	Df	MS	F	P	Eta
گروه	تکلیف‌گریزی	۴۸/۹۴	۱	۴۸/۹۴	۹/۲۷	۰/۰۰۱	۰/۳۶
	آخرت محوری	۷۵/۶۴	۱	۷۵/۶۴	۶/۹۷	۰/۰۰۱	۰/۸۶
	آمادگی	۵۶۹/۲۶	۱	۵۶۹/۲۶	۱۴۸/۰۱	۰/۰۰۱	۰/۸۴
	تعالی	۲۹۶/۵۰	۱	۲۹۶/۵۰	۱۲۶/۵۹	۰/۰۰۱	۰/۶۸
	لذت جویی	۱۱۸/۱۴	۱	۱۱۸/۱۴	۴۹/۲۴	۰/۰۰۱	۰/۸۸

با توجه به نتایج جدول ۶ با کنترل نمرات پیش‌آزمون بین گروه‌های آزمایش و کنترل در متغیرهای وابسته پژوهش در مرحله پس ازآزمون تفاوت معنادار وجود دارد ($P < 0/001$). بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که آموزش هوش معنوی منجر به افزایش خرده مولفه‌های آخرت نگرى در دانش‌آموزان پسر متوسطه اول منطقه ۶ شهر شیراز می‌شود.

با توجه به نتایج جدول ۶ با کنترل نمرات پیش‌آزمون بین گروه‌های آزمایش و کنترل در متغیرهای وابسته پژوهش در مرحله پس ازآزمون تفاوت معنادار وجود دارد ($P < 0/001$). بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که آموزش هوش معنوی منجر به افزایش خرده مولفه‌های آخرت نگرى در دانش‌آموزان پسر متوسطه اول منطقه ۶ شهر شیراز می‌شود.

اضطراب مرگ رابطه معناداری دارد. در تبیین این یافته پژوهش می‌توان چنین استدلال نمود که با توجه به اینکه دلبستگی، تصویر فرد از خدا و ارتباط با خدا یکی از مولفه‌های هوش معنوی است (برات‌پور و نادری، ۱۴۰۲)، در نتیجه می‌توان وجود رابطه بین هوش معنوی و دلبستگی به خدا را تا اندازه‌ای توجیه نمود. بالا بودن رابطه بین دلبستگی و تصویر فرد از خدا با هوش معنوی ناشی از این امر است که ابعاد هوش معنوی با ارتباط با خداوند همپوشی زیادی دارد، زیرا هوش معنوی همان توانایی است که به افراد قدرت تحقق رویاها و تلاش و کوشش برای به‌دست آوردن آن رویاها را می‌دهد. با افزایش هوش معنوی، و افزایش دلبستگی، تصویر فرد از خدا و ارتباط با خداوند، رویدادهای خوشایند در روند زندگی نیز بالا می‌رود. در تبیین دیگر می‌توان گفت در جلسات آموزش هوش معنوی نوجوانان می‌آموزند که هوش معنوی زمینه‌ساز رسیدن به هدف نهایی است، بدین معنا که فرد بتواند فراتر از خود و جهان مادی را درک کند تا بر ضعف‌های وجود خویش غلبه نماید. این سطح از هوش دربرگیرنده استعدادها و مهارت‌هایی برای برقراری ارتباط با منشأ همه موجودات، ماهیت وجود و یکپارچه شدن با تمام هستی است. اینجاست که بعد درونی مذهب افزایش پیدا می‌کند و بعد درونی مذهب ریشه در سرشت

با توجه به نتایج جدول ۶ با کنترل نمرات پیش‌آزمون بین گروه‌های آزمایش و کنترل در متغیرهای وابسته پژوهش در مرحله پس ازآزمون تفاوت معنادار وجود دارد ($P < 0/001$). بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که آموزش هوش معنوی منجر به افزایش خرده مولفه‌های آخرت نگرى در دانش‌آموزان پسر متوسطه اول منطقه ۶ شهر شیراز می‌شود.

بحث و نتیجه‌گیری

این پژوهش با هدف بررسی اثر بخشی آموزش هوش معنوی بر دلبستگی به خدا و آخرت‌نگری نوجوانان شهر شیراز انجام شد. نتایج حاصل از یافته‌های این پژوهش نشان داد که آموزش هوش معنوی بر دلبستگی به خدا نوجوانان شهر شیراز تأثیر معناداری دارد. تا زمان گزارش نتایج این پژوهش، تاکنون در پژوهشی به اثربخشی آموزش هوش معنوی بر دلبستگی به خدا نوجوانان پرداخته نشده است. با این حال نتیجه به‌دست آمده از پژوهش فعلی به نوعی در راستای نتایج پژوهش‌های برات‌پور و نادری (۱۴۰۲)، عطائی و همکاران (۱۳۹۸)، عسگری و همکاران (۱۳۹۴)، Noroozi & Mohebbi-Dehnavi (2023) و Ghorbani, et al (2024) است. نتایج هر یک از پژوهش‌های ذکر شده نشان داد که هوش معنوی و آموزش آن با دلبستگی به خدا، حمایت ادراک شده و حمایت‌های اجتماعی، ابعاد سلامت عمومی و جهت‌گیری مذهبی، راهبردهای سازگاری مذهبی و

سؤالات وجود دارد. بنابراین پیشنهاد می‌شود که ضمن اجرای این پژوهش در دیگر نقاط جغرافیایی کشور، مرحله پیگیری در مطالعات آتی نیز اضافه شود، همچنین پیشنهاد می‌شود از ابزارهای بالینی دیگری استفاده شود. در مجموع نتایج این پژوهش نشان داد که آموزش هوش معنوی بر دلبستگی به خدا و آخرت‌نگری نوجوانان اثرگذار است. باتوجه به یافته‌های حاصل از این پژوهش پیشنهاد می‌شود که سازمان آموزش و پرورش، دبیران و مشاوران مدارس جهت سلامت روانی و موفقیت بیشتر نوجوانان در زمینه‌های تحصیلی و اجتماعی آموزش‌های معنوی چون هوش معنوی را برای دانش‌آموزان در نظر بگیرند.

موازین اخلاقی

در این مطالعه اصول اخلاق در پژوهش شامل اخذ رضایت آگاهانه از شرکت‌کنندگان و حفظ اطلاعات محرمانه آن‌ها رعایت گردیده است.

تشکر و قدردانی

پژوهشگران مراتب قدردانی و تشکر خود را از کلیه شرکت‌کنندگان در این پژوهش که با استقبال بردباری، در روند استخراج نتایج همکاری نمودند، اعلام می‌دارند.

تعارض منافع

بین نویسندگان این پژوهش هیچ‌گونه تعارض منافی وجود ندارد.

واژه نامه

1. Attachment to God ۱. دلبستگی به خداوند
2. Hereafter ۲. آخرت‌نگری
3. Spiritual Intelligence ۳. هوش معنوی

منابع فارسی

- ابراهیمی، ابوالفضل و بهرامی احسان، هادی. (۱۳۹۰). تهیه و اعتباریابی مقیاس سنجش آخرت‌نگری؛ یک مطالعه مقدماتی. مجله روانشناسی و دین، ۵ (۴)، ۲۰-۱۰.
- اعتمادی، فائزه و جعفری هرنندی، رضا. (۱۳۹۹). تأثیر آموزش هوش معنوی بر مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان دختر دوره متوسطه اول شهر قم در سال ۹۹-۱۳۹۸. مجله مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی، ۵ (۳)، ۳۲-۷.
- انور، م. ا.، گانی، ع. م. او، و رحمان، م. س. (۱۳۹۹). تأثیر هوش معنوی از دیدگاه اسلام بر هوش هیجانی. مجله حسابداری اسلامی و تحقیقات بازرگانی، ۱۱ (۱)، ۲۱۶-۲۳۲.

آدمی دارد. معنویت و مذهب برای هدایت و پرورش انگیزه و اشتیاق درونی انسان به کشف حقیقت، مؤلفه‌های مشترکی مانند خودآگاهی، حقیقت‌جویی، معنایابی و حس پرستش را مورد استفاده قرار می‌دهند (عسگری و همکاران، ۱۳۹۴).

در ادامه نتایج نشان داد که آموزش هوش معنوی بر آخرت‌نگری دانش‌آموزان نوجوان تاثیر معناداری دارد. به بیان دیگر نمرات آزمودنی‌ها در متغیر آخرت‌نگری در پس‌آزمون نسبت به گروه کنترل به شکل معناداری بهبود یافته بودند. تاکنون در پژوهش‌های داخلی و خارجی به بررسی اثربخشی آموزش هوش معنوی بر آخرت‌نگری افراد پرداخته نشده است. با این حال می‌توان گفت که یافته حاصل از این فرضیه پژوهش به شکل غیرمستقیم با یافته‌های اعتمادی و جعفری هرنندی (۱۳۹۹) جارچی و همکاران (۱۳۹۶)، عسگری و همکاران (۱۳۹۴) و Midi, et al (2019) همسو است. در تبیین این یافته پژوهش می‌توان گفت در مفاهیم آموزشی هوش معنوی، بعد معنوی انسان و فاصله گرفتن از جنبه‌های غیرمادی زندگی آموزش داده می‌شود. نوجوانان با آشنایی با مبانی هستی‌شناسانه و انسان‌شناسانه می‌توانند با کل هستی، ابدیت و ماوراء‌مادیات پیوند منطقی پیدا کنند و برای زندگی خود مفهوم و غایت و به‌طور خلاصه، معنایی بیابند و از این طریق باورهای آخرت‌نگری را در خود تقویت کنند. یکی از اثرات ارزشمند ایمان و اعتقاد به معاد، نجات انسان از سردرگمی در زندگی دنیاست که در جلسات آموزشی هوش معنوی می‌آموزند کسانی که حیات انسان را در زندگی دنیا خلاصه می‌کنند در واقع، انگیزه و تفسیری برای زندگی دنیا بجز کارهایی همچون خوردن و خوابیدن و کار کردن ندارند و به‌عبارتی، زندگی می‌کنند تا کار کنند. همین امر باعث می‌شود احساس پوچی کرده و حتی در مواردی خودکشی را بهترین راه نجات از زندگی تکراری و رهایی از درد و رنج و مشکلاتشان بدانند. اما کسانی که اعتقاد به حیات پس از مرگ دارند، تلخی و مشکلات زندگی دنیا را برای رسیدن به اهداف عالی‌تر و حیات جاوید با جان و دل می‌پذیرند. اینان بر این باور و اعتقاد هستند که ثمره و محصول عبادت و بندگی را در عالم پس از مرگ دریافت خواهند کرد (ذوقی پایدار و همکاران، ۱۳۹۶).

این پژوهش مانند هر پژوهش دیگری با محدودیت‌هایی همراه بوده است که احتیاط در به کارگیری نتایج را لازم می‌نماید. از جمله محدودیت‌های این پژوهش محدود بودن جامعه آماری مورد مطالعه بود که در شهر شیراز بود و شاید انجام این پژوهش در شهرهای بزرگ‌تر و با نمونه بیشتر نتایج متفاوتی به دست دهد. علاوه بر این، در این پژوهش فقط از پرسشنامه خودگزارش‌دهی استفاده شده که احتمال سوگیری در پاسخ به

دل‌بستگی ادراک شده و حمایت‌های اجتماعی با میانجی‌گری سلامت ذهنی. فصلنامه سبک زندگی با محوریت اسلامی، ۳ (۳)، ۱۱۵-۱۰۸.

علیائی، زهرا؛ سامانی، سیامک و فانی، حجت اله. (۱۳۹۰). بررسی روایی و پایایی مقیاس دل‌بستگی به خدا. مجله روش‌ها و مدل‌های روان‌شناختی، ۲ (۲)، ۸۱-۶۵.

مقیمی فیروزآباد، معصومه و رضایی، نبی الله. (۱۴۰۱). اثربخشی آموزش مهارت‌های هوش معنوی بر کاهش فرسودگی و خودتنظیمی تحصیلی در دانش‌آموزان دختر ابتدایی شرکت‌کننده در مسابقات قرآن و عترت. فصلنامه قرآن و طب، ۸ (۱)، ۶۷-۶۱. منصور، بهمن و حسینی‌فر، جعفر. (۱۳۹۷). اثربخشی آموزش هوش معنوی بر سازگاری اجتماعی، ناگویی خلقی و خودشناسی انسجامی در دانش‌آموزان طلاق. مجله روان‌شناسی مدرسه، ۹ (۳)، ۲۵۸-۲۳۴.

فهرست منابع

Anwar, M. A., Gani, A. M. O., & Rahman, M. S. (2020). Effects of spiritual intelligence from Islamic perspective on emotional intelligence. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 11(1), 216-232.

Askary, M., Heidare, A., Askary, P. (2016). The relationship between spiritual intelligence and religious orientation with psychological well-being and existential anxiety students. *Journal of research in educational systems*, 9 (31), 163-190. [Persian]

Ataiee, N., Jajarmi, M., Mehdian, H. (2019). Investigating the Relationship between Attitude to Death, God Pattern, Spiritual Intelligence, Perceived Attachment, and Social Support with Mental Health Mediation. *Journal of Islamic Life Style Centered on Health*, 3(3):107-115. [Persian]

Baratpour, S. H, Naderi, F. (2023). The Causal Relationship of Spiritual Intelligence and Moral Intelligence with Attachment to God with Mediating Role of One's Image of God among Students. *Psychological Achievements*, 30 (1), 205-222. [Persian]

Beck, R., & McDonald, A. (2004). Attachment to God: The Attachment to God inventory, tests of working model correspondence, and an exploitation of Faith group differences.

برات‌پور، شهرزاد و نادری، فرح. (۱۴۰۲). رابطه علی هوش معنوی و هوش اخلاقی با دل‌بستگی به خدا از طریق تصویر فرد از خدا در دانشجویان. مجله دست‌آوردهای روان‌شناختی، ۴ (۱)، ۲۲۲-۲۰۵. برهمن، مریم و موسیوند، محبوبه. (۱۴۰۰). رابطه شایستگی اجتماعی، آخرت‌نگری با بهزیستی مدرسه: نقش واسطه‌ای، بلوغ عاطفی و اخلاقی نوجوانان در مدارس. فصلنامه روان‌شناسی تربیتی، ۱۷ (۵۹)، ۱۷۵-۲۱۲.

پارسائی، احمد و خواجوی، الهام. (۱۴۰۳). واکاوی نقش آموزش و مدرسه در ارتقای سلامت روان و تصمیم‌گیری آگاهانه نوجوانان در مورد جراحی زیبایی. فصلنامه رویکردی نو بر آموزش کودکان، ۶ (۲)، ۶۸-۸۱.

توان، عباس و سلیمانی‌فرد، زهرا. (۱۴۰۱). بررسی اثربخشی آموزش هوش معنوی مبتنی بر آموزه‌های تربیت اسلامی بر آخرت‌نگری و جهت‌گیری مذهبی دانشجویان. مجله مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی، ۷ (۲)، ۴۸-۳۳.

توان، عباس. (۱۴۰۳). پیش‌بینی سلامت‌روان بر اساس کیفیت زندگی اسلامی و آخرت‌نگری سوادآموزان استان کرمان. نشریه فرهنگ و ارتقای سلامت فرهنگستان علوم پزشکی، ۸ (۱)، ۶۴-۵۸.

جارچی، سیدرضا؛ حبیبی، حمدالله؛ منظری توکلی، وحید و هاشمی زاده، وحیبه السادات. (۱۳۹۶). اثربخشی معنی‌درمانی گروهی بر جهت‌گیری مذهبی و سلامت روان نوجوانان. مجله پژوهش‌های کاربردی روان‌شناختی، ۸ (۳)، ۱۶۰-۱۴۵.

جلیلی‌کیا، علی اصغر و ثابت ایمانی، محبوبه. (۱۳۹۹). بررسی رابطه بین آخرت‌نگری و مسئولیت‌پذیری با سلامت روان دانش‌آموزان. سومین کنفرانس ملی حقوق، علوم اجتماعی و انسانی، روان‌شناسی و مشاوره.

رحیمی‌نژاد، عباس؛ نصرتی، فاطمه و قیومنی‌نایینی، علی. (۱۴۰۱). رابطه دل‌بستگی به والدین و دل‌بستگی به خدا با بهزیستی اجتماعی - هیجانی در دانش‌آموزان تیزهوش شهر قم. مجله پژوهش در دین و سلامت، ۳۳ (۱۰)، ۹۷-۸۸.

رهدار، مینا و باقرپور، معصومه. (۱۴۰۲). اثربخشی آموزش مفاهیم معنوی با محوریت مذهب بر میزان ازخودبیگانگی تحصیلی و بهبود مؤلفه‌های هویت تحصیلی در دانش‌آموزان دختر پایه هفتم شهرستان بندرترکمن. نشریه پژوهش در یادگیری آموزشگاهی و مجازی، ۱۱ (۱)، ۱۰۶-۹۷.

سبحانی، م.ر.، امیدوار، ب. (۱۳۹۱). نقش واسطه‌ای دل‌بستگی به خدا در رابطه سبک دل‌بستگی و سوگ پیش‌بینی‌کننده در والدین کودکان مبتلا به بیماری‌های خاص. مجله پژوهش در دین و سلامت، ۸ (۴): ۲۲-۸.

عسگری، مه‌رانا؛ حیدری، علیرضا و عسگری، پرویز. (۱۳۹۴). رابطه هوش معنوی و جهت‌گیری مذهبی با بهزیستی روان‌شناختی و اضطراب وجودی در دانشجویان. پژوهش در نظام‌های آموزشی، ۹ (۳۱)، ۱۶۳-۱۹۰.

عطائی، نغمه؛ جارچی، محمود و مهدیان، حسین. (۱۴۰۲). بررسی رابطه نگرش به مرگ، الگوی تصور از خدا، هوش معنوی،

- maladjustment adolescences. *Applied psychological research*, 8 (3), 145-160. [Persian]
- Kirkpatrick, L. A., & Shaver, P. R. (1990). An attachmenttheoretical approach to romantic love and religious belief. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 5(18), 266-75.
- Mansuri, B., & Hoseinifar, J. (2020). The effectiveness of spiritual intelligence training on social adjustment, alexithymia and integrative self-knowledge in divorce students. *Journal of school psychology*, 9 (3), 234-258. [In Persian]
- Midi, M. M., Cosmas, G., & Sinik, S. (2019). The effects of spiritual intelligence on academic achievement and psychological well-being of youths in Kanibungan Village, Pitao. *Southeast Asia Psychology Journal*, 9(3), 1-14.
- Miner, M., Dowson, M., & Malone, K. (2018). Attachment to God, psychological need satisfaction, and psychological well-being among Christians. *Journal of Psychology and Theology*, 42(4), 326- 342.
- Moghimi Firouzabad, M., Rezaei, N. (2023). The effectiveness of teaching spiritual intelligence skills on reducing burnout and academic self-regulation in elementary school female students participating in Quran and Atrat competitions. *Journal of Quran and Medicine*, 8(1): 61-67. [In Persian]
- Noroozi, M., & Mohebbi-Dehnavi, Z. (2023). Investigating the relationship between religious orientation and spiritual intelligence with general health dimensions in women with breast cancer. *J Edu Health Promot*, 12:40.
- Oliaee, Z., Samane, S., & Fani, H. (2011). Examining the validity and reliability of the attachment to God scale. *Journal of psychological methods and models*, 2 (1), 65-81. [Persian]
- Rabow, M. W., & Knish, S. J. (2015). Spiritual well-being among outpatients with cancer receiving concurrent oncologic and palliative care. *Supportive Care in Cancer*, 23(4), 919-923.
- Journal of Psychology and theology*, 32 (2), 92-103.
- Brahman, M., Moosivand, M. (2021). Relationship between Social Competence, Heresy and School Welfare: The Mediating Role of Adolescents' Emotional and Moral Maturity in Schools. *Educational Psychology*, 17(59): 175-212. [Persian]
- Brouwer, R. M., Schutte, J., Janssen, R., Boomsma, D. I., Hulshoff Pol, H. E., & Schnack, H. G. (2021). The speed of development of adolescent brain age depends on sex and is genetically determined. *Cerebral Cortex*, 31(2), 1296 - 1306.
- De Brito Sena, M. A., Damiano, R. F., Lucchetti, G., Peres, M. F. (2021). Defining spirituality in healthcare: A systematic review and conceptual framework. *Front. Psychol*, 12: 756080.
- Ebrahimi, A., Bahrami Ehsan, H. (2021). The relationship between the afterlife and health in Tehran University students and religious studies students of Qom Seminary. *Journal of Psychology and Religion*, 4 (2), 45-62. [Persian]
- Etemadi, F., Jafari Harandi, R. (2020). The Effectiveness of Training Spiritual Intelligence on Responsibility among the Junior High School Female Students in Qom in School Year 2019-2020. *qaiie*. 5(3), 7-32. [Persian]
- Garba, K. A., & Yakubu, A. (2022). Afterlife as Motivation for Later Life Education among Elderly Women: Evidence from Bauchi Emirate North-Eastern Nigeria. *Tafkir: Interdisciplinary Journal of Islamic Education*, 3(2), 119-134.
- Ghorbani, M., Montazer, A., Shafiee Rayhani, A., Mardani, N., & Javadi, A. (2024). The Mediating Role of Attachment to God in the Relationship between Religious Coping strategies and Death anxiety in Elderly People. *Razavi International Journal of Medicine*, 12(1), 33-40.
- Jarchi, S. R., Habibi, H., Manzari Tavakoli, V., & Hashemizadeh, V. (2018). The effectiveness group logo therapy on religious orientation and mental health in

- Province. Iran J Cult Health Promot, 8 (1), 58-64. [Persian]
- Tavan, A., Solimani fard, Z. (2022). Investigating the effectiveness of teaching spiritual intelligence based on Islamic education teachings on the after life and religious orientation of students. qaiie. 7(2), 33-48. [Persian]
- Zheng, M., Jin, H., Shi, N., Duan, C., Wang, D., Yu, X, et al. T. (2018). he relationship between health literacy and quality of life: a systematic review and meta-analysis. Health Qual Life Outcomes, Oct 16; 16(1): 201.
- Rahdar, M., & Bagherpoor, M. (2023). Effectiveness of teaching the spiritual concepts with a focus of religion on the amount of academic alienation and improvement of academic identity among female 7th grade students in Bandar-e Torkman Citycity. Research in School and Virtual Learning, 11(1), 97-106. [Persian]
- Sobhani, M. R., Omidvar, B. (2022). The Mediating Role of Attachment to God in the Relationship between Attachment Style and Anticipatory Grief in Parents of Children with Specific Diseases. Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat, 8(4): 8-22. [Persian]
- Tavan, A. (2024). Prediction of Mental Health Based on the Quality of Islamic Life and the Afterlife of Literate Students in Kerman